

УДК 364-146.2:341

О.Г.Козинець, кандидат історичних наук
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПАРИЗЬКОЇ КОМУНИ – ПЕРШОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті досліджуються проблеми становлення соціальних ідей та розвитку соціально-економічного законодавства у Франції від кінця XVIII ст., їх розвиток протягом ста років та втілення у першій соціальній державі – Паризькій Комуні. Основна увага приділена аналізу соціально-економічного законодавства, яке було прийняте та втілено в життя протягом часу її існування.

Ключові слова: Паризька Комуна, комісія, декрет, постанова, соціальне законодавство

В статье исследуются проблемы становления социальных идей и развития социально-экономического законодательства во Франции с конца XVIII в., их развитие в течении ста лет и воплощение в жизнь в первом социальном государстве – Парижской Коммуне. Основное внимание уделено анализу социально-экономического законодательства, которое было принято и воплощено в жизнь во время существования Парижской Коммуны.

Ключевые слова: Парижская Коммуна, комиссия, декрет, постановление, социальное законодательство.

The article investigates the problem of the formation of social ideas and socio-economic legislation in France at the end of the 18th century and its development for hundred years until the realization in the legislation of the first social state of the Paris Commune. Socio-economic legislation of the Paris Commune is mainly analyzed.

Keywords: Paris Commune, commission, decree, resolution, social legislation

У сучасному світі багато говорять про побудову соціальної держави, функціонування соціального права, але мало хто замислюється над тим, що всі соціальні блага, які існують у XXI ст. були отримані не за один день, не в одній революції і в переважній більшості випадків зі зброєю у руках, на барикадах. Показовою у цьому розумінні є Франція, історія якої пронизана ідеями боротьби її громадян за створення соціальної держави та соціального права.

Такі ідеї як «свобода, рівність, братерство», «свобода для всіх», «рівність усіх перед законом» та подібні матеріалізувались під час першої революції у Франції в к. XVIII ст., яку не випадково назвали Великою. Саме Франція показала приклад боротьби за встановлення принципів соціальної рівності, соціальної справедливості.

Удруге у Франції «голосно» заявили про необхідність відновити соціальну справедливість під час чергової революції у 1848 р. У лютому на повстання у переважній більшості піднялось робітниче населення Франції, зокрема Парижу. Обдурені у попередніх революціях робітники вимагали проведення соціальних перетворень. Вони сподівались, що створена не без їх участі Друга республіка у Франції буде соціальною, а саме забезпечить їх достойними заробітними платами, буде піклуватися про їх старість, безкоштовне навчання їхніх дітей. Але не всі сподівання робітників Франції справилися. Частково їх вимоги були задоволені. Наприклад, було прийнято декрет про скорочення на одну годину робочого дня, були організовані національні майстерні для безробітних. Але як тільки заспокоїлись революційні пристрасті, уряд відразу ж оголосив про закриття майстерень, а повстання, яке піднялось на їх захист, було жорстоко придушене.

Необхідно відмітити, що соціальна боротьба не залишилась непоміченою, і хоча Друга республіка у Франції була буржуазною, а не соціальною як того прагнули прості громадяни Франції, все ж таки автори Конституції Другої республіки взяли до уваги вимоги робітників і закріпили положення, які дозволяють говорити про надання соціального значення владі. Зокрема, у Вступі до Конституції було записано: в п. 4, що «свобода, рівність, братерство – принципи республіки», а у п. 8. зазначалось, що «республіка має охороняти особу громадянина..., працю і зробити вільним доступ до освіти... Вона має шляхом братерської допомоги забезпечити належне існування тим громадянам, які того потребують, підшуковуючи їм роботу, що відповідає їхнім здібностям; або підтримуючи тих, хто не має рідних чи не в змозі працювати» [1, с. 145]. Так, Друга республіка по суті

вперше визнала право на працю, брала на себе зобов'язання організувати суспільні роботи для безробітних. Але на цьому данина егалітаризму була віддана, і багато соціальних обіцянок, як показав час, виявились нереальними і відповідно не були виконані.

Третьою спробою відновити соціальну справедливість і побудувати державу нового типу з достойним соціально спрямованим законодавством була Паризька Комуна 1871 р., яка виникла внаслідок поразки Франції у Франко-Пруській війні за часів існування Третьої республіки.

Дослідженню питань виникнення та функціонування Паризької Комуні 1871 р. у Франції було приділено значну увагу за радянських часів, зокрема такими видатними вченими як В.П.Волгін [2;3], Е.А.Желубовська [4;5], П.М.Керженцев [6], А.І.Молок [7] та ін. Не зменшуючи значення їх досліджень, необхідно відмітити, що вони досліджували цю проблему під кутом зору боротьби двох антагоністичних класів – пролетаріату та буржуазії, характеризуючи події з точки зору марксистсько-ленінської ідеології багато в чому їх спрощували.

Предметом дослідження даного доробку є соціально-економічне законодавство Паризької комуні як держави нового типу, яке було прийняте протягом часу її існування та проблеми його втілення в життя.

Ми звикли говорити про державу, особливо соціальну, як інститут, який обов'язково має формуватися якщо не століттями, то принаймні десятиліттями. І не дивлячись на те, що наша держава від часу свого створення пройшла вже два десятиліття, її шлях до побудови соціальної держави з огляду на сьогодні ще дуже тривалий. Можливо нашій державі потрібно було б вивчати зарубіжний досвід, оскільки історія знає приклади побудови соціальної держави протягом двох місяців, держави, пріоритетним напрямом розвитку якої став соціальний вектор.

Паризька Комуна від часу свого створення нараховує трохи більше 140 років, а досвід її творення і на сьогодні є зразком для побудови соціальної держави. Не дивлячись на те, що вона проіснувала всього 72 дні,

за цей час було створено державу нового типу – демократичну, соціальну, яка була не схожа ні на яку іншу з багатьох, що виникали у Франції в ході численних революцій, починаючи від 1789 р. Підставу називати Паризьку Комуно соціальною державою дають нам, перш за все, лозунги та положення, які проголошувались у її програмних документах [8, с. 423-424], наприклад: «Всесвітня соціальна республіка» [7, с. 32], а також ті заходи, які здійснювались комунарами, зокрема, через прийняття декретів, які мали соціальне спрямування. Адже, як народний уряд, Комуна приділяла велику увагу покращенню матеріального становища широких верств населення, яке різко погіршилось у результаті війни, осади Парижу та політики Національних зборів.

Так, на початку 1871 р. завершилась Франко-Прусська війна поразкою для Франції і з великими для неї втратами. Спадок, який залишився Паризькій комуні від уряду А.Т'єра, потрібно було як найшвидше ліквідувати: промисловість і торгівля були зруйновані; війна роз'єднала Париж із Францією; дрібна і середня буржуазія – торговці та промисловці – мали повертати прострочені платежі, інакше їм загрожувала боргова в'язниця та банкрутство; робітники були без роботи; підприємства стояли. За таких складних умов Паризькій комуні потрібно було приймати рішення по стабілізації ситуації. Серед першочергових заходів у першій відозві до народу Паризька комуна проголосила, що відновлення торгівлі та промисловості є її головною турботою.

29 березня 1871 р. була створена поряд із рештою комісій (всього було 10 комісій – О.К.) Комісія праці та обміну, яка перш за все мала вивчити питання про можливість відновлення промисловості і торгівлі не тільки у Парижі, а й у Франції в цілому. До розгляду та вирішення цього завдання були залучені численні організації в ході роботи яких 13 квітня були запропоновані три законопроекти про платежі за простроченими векселями та іншими борговими зобов'язаннями, а 16 квітня проект декрету про відновлення промисловості [4, с. 375].

Питання про прострочені платежі потрібно було вирішувати негайно, оскільки воно зачіпало інтереси значної кількості громадян, не менш важливим було питання про погашення боргів за найм квартир, оскільки 10 березня 1871 р. було прийнято закон урядом А.Т'єра, який зобов'язував боржників негайно сплатити всі борги. Реалізація цього закону загрожувала розоренням значній кількості дрібних та середніх підприємців та торговців.

9 березня Національні збори відмовились від розгляду проекту закону про подальше відтермінування сплати квартирної платні та плати за найм торговельних приміщень [8, с. 406]. Проти цих та інших реакційних заходів уряду Т'єра почало об'єднуватися робітниче населення Парижу.

Також необхідно було відновити обіг капіталу та кредиту, для створення сприятливих умов для промислової діяльності. Оскільки з часів Франко-Пруської війни усі комерційні договори та промислові підприємства були заморожені.

Для вирішення зазначених проблем на розсуд Комісії праці та обміну були представлені три проекти Беле, Журда та Тридона, в основу яких були покладені різні погляди. Комісія схвалила проект Журда, відповідно до якого борги сплачувались три роки поквартально. Перший платіж було призначено на 15 липня 1871 р. і що не мало важливо без нарахування відсотків за цей час. Так, розподіливши сплату боргів по часткам Комуна полегшила життя боржників, врятувала від розорення багатьох дрібних та середніх підприємців та торговців і у такий спосіб заспокоїла суспільство.

Багато уваги Паризька комуна приділяла охороні праці та боротьбі з безробіттям. Так, 16 квітня на засідання Комуни було внесено законопроект про промислові підприємства, які були залишені власниками з пропозицією передати їх до рук робітничих виробничих асоціацій. Так, був прийнятий без будь-яких дискусій декрет про покинуті майстерні, який мав на меті боротьбу з безробіттям. У декреті мова йшла про те, що потрібно створити комісію по дослідженню майстерень, зробити статистику покинутих майстерень, точний опис їх стану, провести інвентаризацію інструментів праці; надати доповідь

про можливість запуску таких майстерень, але не їх власниками, а асоціаціями робітників; створити третейський суд, який у разі повернення господарів майстерень повинен був визначити умови остаточної передачі їх робітничим товариствам і розмір відшкодування, яке зобов'язані будуть сплатити робітничі товариства колишнім власникам у разі їх повернення до Парижу [4, с. 378]. Також комісія по дослідженню майстерень була зобов'язана надати звіт про свою діяльність до Комісії праці та обміну, яка в свою чергу повинна була розробити «проект декрету, який би відповідав інтересам як Комуни, так і робітників».

Зазначений декрет поставив певні завдання перед робітничими асоціаціями, які активно почали його втілювати в життя. Була створена загальноміська Комісія по дослідженню та організації праці. Результатом її роботи став проект до основних положень якого входили: створення жіночих виробничих асоціацій, скорочення робочого дня, зрівняння жінок в оплаті праці з чоловіками і т.ін. [8, с. 432].

Реалізація даного декрету відкладалась на невизначений термін, оскільки першочерговим завданням було проведення статистичного обліку покинутих підприємств. Не дивлячись на це зміст декрету викликав велике захоплення та підтримку у робітників.

Крім цього з ініціативи Комісії праці та обміну були створені бюро з працевлаштування безробітних. Спеціально організовувались майстерні з пошиття військового одягу, цехи з виготовлення бойових патронів, де були зайняті тисячі безробітних жінок [8, с. 432].

Був прийнятий декрет про умови праці робітників, які виконували замовлення комуни. У декреті передбачалось укладення договорів, в яких встановлювався обов'язковий мінімум відрядної та поденної заробітної плати. Комісія праці та обміну отримала право переглядати контракти, укладені з підрядчиками, а також те, що замовлення Комуни будуть переважно здаватися робітничим корпораціям. Також зазначалось, що в умовах підряду має бути передбачена мінімальна заробітна праця за виконану роботу. Усі ці

заходи були спрямовані переважно на покращення матеріального становища трудящих жінок і для боротьби з їх безробіттям, оскільки виконували замовлення в основному жінки [4, с. 486].

Політика уряду Комуни у вирішенні «жіночого питання» свідчила про розрив із мораллю та забобонами тогочасного суспільства, в якому на жінок дивились як нижчу, підпорядковану істоту порівняно з чоловіками. Заходи Комуни були спрямовані на фактичне зрівняння жінок, які перебували у зареєстрованому шлюбі і шлюб яких не був зареєстрованим. Комуна також мала намір спростити умови розлучення в бік його повної свободи. За розпорядженням військового делегата, дружини національних гвардійців отримували встановлену грошову допомогу незалежно від того вони перебували у шлюбі зареєстрованому чи ні.

Велику увагу Паризька Комуна приділяла дітям. По-перше, дітей не поділяли на тих, хто був народжений у законному шлюбі і поза шлюбом. Це було дуже важливо для Франції, оскільки відповідно до норм Цивільного кодексу Наполеона 1804 р. не мали права розшукувати батька, були позбавлені права на спадкування і т.ін.; по-друге, виховання круглих сиріт здійснювалось за рахунок Комуни; по-третє, діти національних гвардійців, які загинули у боях під час громадянської війни між Парижем та Версалем мали право на пенсію, яку отримували до досягнення 18-ти років. Фактично у Комуні була запроваджена пенсія по втраті годувальника.

У всій роботі Паризька Комуна спиралась на народні маси. Протягом часу її існування були створені професійні союзи, робітничі клуби. Велику допомогу і підтримку робили Комуні жінки-робітниці, які активно включилися в політичне життя [9, с. 13].

Важливим здобутком паризьких робітників було те, що вони домоглися відміни нічної праці у пекарнях. 20 квітня Виконавча Комісія прийняла постанову про заборону нічної праці булочників. Протягом двох років пекарі вели боротьбу зі своїми працедавцями за працю у денний час, але їх прохання залишались без реакції зі сторони господарів пекарень. І тільки в

часи існування Комуни було прийнято декрет, який забороняв нічну працю в пекарнях. Так, робітників повертали до нормального життя в суспільстві як повноправних його членів, здатних приймати активну участь у його розвитку, здатних реалізувати своє право на навчання і т.ін.

З цього приводу у Постанові Комуни йшлося про таке: «Нічна праця в пекарнях заборонена з середи 3 травня»; «робота в пекарнях має починатися не раніше 5-ти годин ранку» [2, с. 410].

Заборонивши нічну працю пекарів, Комуна як держава втрутилася у відносини між робітниками та господарями, і регламентувала їх відносини, не дивлячись на те, що частина членів Комуни при обговоренні тексту декрету та доцільності його прийняття, пропонували залишити питання на самостійний розгляд двох сторін, які протистояли одна одній: робітників та господарів пекарень. Але необхідно відмітити, що після прийняття декрету до початку травня нічого не змінилося в праці пекарів, декрет не збиралися виконувати, ніякої підготовки до зміни нічної праці на денну не було зроблено. У відповідь не це 3 травня делегація праці та обміну внесла пропозицію конфіскувати хліб, що випікався вночі і роздавати його нужденним.

Велике значення мав декрет Паризької комуни про відміну довільних штрафів та незаконних утримань із заробітної плати робітників та службовців. До проголошення Комуни робітничого законодавства майже не існувало. Тривалість робочого дня була 12-14 годин, а подекуди ще більша. Праця не тільки у робітників, але й у службовців була дуже важкою, і за найменше порушення трудової дисципліни, невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків, за помилки працівників нещадно штрафували. Часто штрафи сумарно за місяць доходили до 50 відсотків від заробітку [4, с. 382]. Так, штрафи стали справжньою бідою для робітників і тому вирішення цього питання давно назріло у Франції. 27 квітня було прийнято Постанову про відміну штрафів, в якій говорилося: усі штрафи та вирахування, які були зроблені під виглядом покарання з 18 березня до дня прийняття декрету (27

квітня 1871 р. – О.К.) мали бути повернуті протягом 15 днів після видання декрету. За порушення було передбачено покарання. Також зазначалось, що стягування штрафів та відрахувань із заробітної плати є нічим іншим, як замаскованим зниженням заробітної плати. Цей декрет дув дуже важливим внеском у розвиток інституту охорони праці робітників та службовців

Принципове значення мали заходи Комуни по встановленню робітничого контролю над виробництвом. Так, 3 травня робітники збройних майстерень Лувру надали на розгляд Комуни статут, підписаний 105 представниками від робітників та службовців. Текст цього статуту представляє великий інтерес у контексті становлення та розвитку робітничого законодавства. Статут містив положення, які свідчать про встановлення робітничого контролю над виробництвом. А саме: мова йшла про виборність, відповідальність та змінюваність усіх керівників – від директора до майстра; керівництво підприємством здійснювала Рада до складу якої з-поміж інших від директора до майстра входили і робітники; встановлювався порядок найму та звільнення; звільнити з роботи могла тільки Рада; у разі скорочення виробництва першими звільняли тих, хто прийшов останнім; встановлювалась тривалість робочого дня в 10 годин; допускалась понаднормова і нічна праця, але зазначалось, що це не передбачає додаткової оплати; статут також встановлював розмір заробітної плати всім, хто працював на даному підприємстві [4, с. 471].

У квітні набуло особливої актуальності житлове питання, яке потребувало негайного вирішення. Тисячі парижан залишилися без житла через бомбардування «версальською» артилерією (уряд А.Т'єра знаходився у Версалі – О.К.), крім того до Парижу переселялися мешканці зруйнованих містечок. І всіх потрібно було розмістити, поселити. У той час, як велика кількість людей залишилась без домівок, багато квартир у Парижі стояли пустими. Вони були покинуті прихильниками версальців, які залишили Париж після революції 18 березня 1871 р. Самостійно без дозволу Комуни зайняти квартири було не можливо, оскільки французи дуже цінили завоювання,

здобуті у революціях. Ще з часів першої французької революції у славнозвісній Декларації прав людини і громадянина Франції було записано з поміж інших право на недоторканність майна. А оскільки Комуна уособлювала державу, то тільки вона законодавчим шляхом могла вирішити це питання. 24 квітня Комуна прийняла декрет про покинуті квартири. Основними положеннями декрету були такі: усі покинуті квартири підлягали реквізиції (реквізиція суттєво відрізняється від конфіскації, оскільки передбачає відшкодування – О.К.), вони передавались муніципалітетам, і мали бути надані мешканцям тих кварталів, які були піддані бомбардуванням. Перед переселенням потрібно було провести опис житла, меблів та іншого рухомого майна [4, с. 383]. Але реалізація цього декрету йшла дуже повільно.

Одним із першочергових завдань Комуни було усунення жебрацтва. В умовах війни багато людей залишилось без засобів до існування і Комуна брала на себе зобов'язання врегулювати це питання. З попередніх часів залишилась практика, коли музиканти збирали кошти для нужденних, але при такому зборі було багато зловживань, як, наприклад, забирали собі частину пожертв на заробітні плати. Тому Комуна, заборонивши жебрацтво, розпочала відшукувати засоби для виплат допомог нужденним. Одним із джерел додаткових надходжень була здача церков в оренду, продаж церковного майна. Для полегшення стану нужденних парижан було вирішено організувати бюро з видачі допомог при меріях в округах Парижу. За рішенням Комуни допомога здійснювалась не тільки у грошовій, а й у інших формах, зокрема, видавалися картки на отримання продуктів у муніципальних магазинах, здійснювалося медичне обслуговування спеціальними лікарями за рецептами яких у спеціальних аптеках безкоштовно видавали ліки і т.ін.

У квітні на обговорення було винесено питання про повернення закладених у ломбарди речей. Тисячі сімей від початку війни відносили до ломбардів усе – від меблів до білизни, і навіть обручки. Надати можливість французам повернути свої речі стало справою честі Комуни. Але її члени тривалий час не могли дійти згоди як повертати речі, як знайти кошти, щоб

відшкодувати ломбардам понесені витрати. Через намагання знайти відповіді на всі питання щодо можливості повернення закладених речей, розгляд цього питання затягнувся до початку травня. І лише восьмого було надруковано декрет про безкоштовне повернення із ломбардів закладених речей, вартість яких не перевищувала 20-ти франків [4, с. 468]. Цей декрет був із захватом сприйнятий бідняками, оскільки, приблизно половина закладених речей була саме їхньою.

Комісія праці та обміну навіть висунула проект про ліквідацію ломбардів. У ньому зазначались причини такого рішення, але цей проект не був реалізований і навіть не був підданий обговоренню.

Велику увагу уряд Комуни приділив вирішенню продовольчого питання. У складі Комуни була створена спеціальна Комісія продовольства. На початку квітня було прийнято ряд заходів із покращення постачання Парижу продуктами харчування, що дало можливість організувати продаж багатьох продуктів за зниженими цінами, було встановлено тверду ціну на хліб, щоб запобігти спекулятивному підвищенню ціни. Версальський уряд різними засобами намагався заважати доставці у Париж продовольчих вантажів, однак Комуна вдало з такими заходами справлялась сама, а також у цьому посередньо допомагали німці, окупаційні війська яких знаходились у передмісті Парижу. Продовольче постачання для них здійснювали залізницею, яка проходила через місто. Той факт, що Комуні вдалось налагодити постачання до Парижу продовольчих продуктів за низькими цінами стало одним із великих досягнень її соціально-економічної політики. Це свідчило про прагнення влади Парижу покращити становище широких верств населення, які страждали від голоду з часу осади Парижу німецькими військами від 4 вересня 1870 р.

Проведення в життя усіх зазначених заходів Комуни ускладнювалось її важким фінансовим положенням. Найтяжчою її помилкою була позиція, зайнята Комуною по відношенню до Французького банку, вона не наважилась зайняти банк і конфіскувати матеріальні цінності, які там зберігалися, при

тому, що дуже гостро відчувалася нестача необхідних коштів. Неспроможність Паризької комуни вирішити фінансове питання стало однією із основних причин її політичних труднощів і, як наслідок, її падіння.

Таким чином, Паризька Комуна проіснувала всього 72 дні і загинула під ударами військ версальського уряду. Принципово новим у Комуні було те, що головною рушійною силою революційних подій березня 1871 р. виступив робітничий клас. Це була перша в історії революція, в якій він виступив із суспільною ініціативою. На той час серед пролетаріату були популярні ідеї «соціальної республіки», яку і намагалися створити протягом березня-травня 1871 р. у Парижі, в межах одного міста. За часів існування Паризької Комуни було зроблено багато перетворень, це і побудова нового державного апарату, нової судової системи, зміна принципів формування державного апарату, відокремлення церкви від світської влади і таке інше. Поряд із зламом старих йшла розбудова нових державних органів, створення нової системи права провідною галуззю якої стало соціально-економічне законодавство, спрямоване на покращення умов праці робітників та службовців, підвищення заробітної плати, впорядкування системи штрафів, захист прав жінок, прав дітей, боротьбу з безробіттям і т.ін. Був встановлений робітничий контроль над виробництвом, було відмінено нічну працю в пекарнях, тривалість робочого дня встановлювалась в 10 годин, із подальшим зменшенням до 8-ми годин. Важливими були заходи спрямовані на покращення житлових умов робітників. Серед важливих заходів було здійснено відміну заборгованості по квартплаті з 1 жовтня 1870 р., було заборонено виселення боржників, було прийнято спеціальне рішення про реквізиції пустих квартир в місті, які були покинуті буржуазією і роздача їх робітникам, які цього потребували. Так, її досвід є неоціненним для розбудови соціальної держави та соціального права. Не дивлячись на короткий час її існування Комуна зробила великий внесок у розвиток демократії, збагативши її принципово новими державними і правовими інститутами.

Література

1. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В 2-х т. / Відпов. ред. Н.А. Крашенинникова. – Т.2: Современное государство и право. – М.: Норма,2006. – 672 с.
2. Протоколы заседаний Парижской коммуны. В 2-х тт. / за ред. В.П. Волгина. – М.: Изд-во АН СССР,1959. – Т.1. -
3. Протоколы заседаний Парижской коммуны. В 2-х тт. / за ред. В.П. Волгина. – М.: Изд-во АН СССР,1960. – Т.2. -
4. Парижская коммуна 1871 г. В 2-х тт. / за ред. Э.А.Желубовской и др. – М.: Изд-во АН СССР,1961. – Т.1. -
5. Парижская коммуна 1871 г. В 2-х тт. / за ред. Э.А.Желубовской и др. – М.: Изд-во АН СССР,1961. – Т.2. -
6. Керженцев П.М. История Парижской коммуны 1871 г. – М.: Изд-во соц.-эконом. лит-ры,1959. – 512 с.
7. Парижская коммуна 1871 г. (Время-события-люди) / за заг. ред. А.И. Молока – М.: Политиздат, 1970. – 288 с.
8. История Франции в 3-х т. / Відпов. ред. А.З. Манфред. – М.: Наука, 1973. – Т.2. – 664 с.
9. Галкин И.С. Франко-Прусская война и Парижская коммуна. Франция и Германия в 1870-1914 годах. – М., 1952. – 60 с.